

УДК 81'255.2:629.7(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-1-15>

Наталія БІЛОУС,

orcid.org/0000-0002-6416-0623

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *15natalybelous@gmail.com*

Олена ГУРСЬКА,

orcid.org/0000-0003-1015-2983

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *helen.gurska@gmail.com*

Лариса ТЕРЕМІНКО,

orcid.org/0000-0002-6000-7365

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) *tereminkolarisa@gmail.com*

ПЕРЕКЛАД АРХАЇЗМІВ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ «АЙВЕНГО»

У статті проаналізовано історичний роман В. Скотта «Айвенго» на предмет виявлення історично маркованої лексики, визначено її форми й функції. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні функціонування історично маркованої лексики, що слугує засобом творення хронотопу й виконує функцію маркування. Автори зауважують, що історично маркована лексика охоплює історизми й архаїзми, які натомість поділяють на архаїзовані й обсолетизовані слова. Автори зосереджують увагу на особливостях функціонування лексико-тематичних груп в історичному романі В. Скотта «Айвенго».

Переклад історизмів неможливий без аналізу їхньої семантики, яку потрібно намагатися якнайповніше відтворити, зважаючи на тематичну належність, осмислюючи конотації, що постають в уяві носія мови й мають бути кваліфіковані через специфіку тематичної групи, до якої вони належать. Таке переконання дало змогу застосувати в пропонованому дослідженні аналітичний підхід, згідно з яким специфіка відтворення історизмів у перекладі щодо параметрів точності історичної інформації, зокрема й часового складника й пов'язаних із ним асоціацій, корелює з чинником належності до певної тематичної групи.

Розподіл архаїзованих частин мови в історичному романі «Айвенго» свідчить, що цільова установка творчості В. Скотта спрямована на конкретизацію описуваних подій зображеного в романі історичного часу, що своєю чергою створюється шляхом скрупульозної деталізації та завдяки послідовності відтворення загальної картини подій.

Постулюється ідея про необхідність передання всіх особливостей і тонкощів архаїзованих компонентів твору, які виникли внаслідок реалізації стилістичних ресурсів архаїчної лексики мови оригіналу, що потребує найширшого спектра засобів відтворення відтінків у мові перекладу.

Автори доходять висновку, що історично маркована лексика потребує текстової стилізації або відповідно до умов сучасності, або відповідно до умов історичної доби, й передбачає врахування чинника часу. У відтворенні історично маркованої лексики має бути опрацьована як семантика лексичної одиниці, так і конотації та асоціативні зв'язки, наявні в її значенні.

Ключові слова: історично маркована лексика, історизми, архаїзми, історична стилізація, художній текст, переклад.

Natalia BILOUS,

orcid.org/0000-0002-6416-0623

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Specialties

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) *15natalybelous@gmail.com*

Olena HURSKA,

orcid.org/0000-0003-1015-2983

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages for Specialties

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) helen.gurska@gmail.com

Larisa TEREMINKO,

orcid.org/0000-0002-6000-7365

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages for Specialties

National Aviation University

(Kyiv, Ukraine) tereminkolarisa@gmail.com

TRANSLATION OF ARCHAISMS OF THE HISTORICAL NOVEL “IVENGO”

In this article the historical novel “Ivanhoe” by W. Scott was analyzed to identify historically marked vocabulary, its forms and functions. In particular, attention is focused on the study of functioning of historically marked vocabulary, which serves as a means of creating a chronotope and performs the function of marking. The author notes that historically marked vocabulary includes historicisms and archaisms, which in turn are divided into archaic and obsolete words. The author focuses on the peculiarities of functioning of lexical and thematic groups in the historical novel “Ivanhoe” written by W. Scott. The translation of historicisms is impossible without analyzing their semantics, which should be reproduced as fully as possible, given the thematic proximity, understanding the connotations which appear in the native speaker’s imagination and should be qualified by the specifics of the thematic group to which they belong. This belief allowed to apply an analytical approach in the study, according to which the specifics of reproduction of historicisms in translation in terms of the accuracy of historical information, especially the time component and related associations, correlates with the factor of belonging to a particular subject group.

The distribution of archaic parts of language in the historical novel “Ivanhoe” shows that the purpose of W. Scott’s work is aimed at concretization of the events described in his artwork, which in turn is created by rigorous detailing and succession in the reproduction of the overall picture of events.

The idea of the need to convey all the features and subtleties of archaic components of the work, which arose as a result of the implementation of stylistic resources of archaic vocabulary of the original language is postulated. This requires the widest range of means of reproducing shades in the target language.

The author comes to conclusion that historically marked vocabulary requires textual stylization either of modern or the conditions of historical era and requires the time factor. In the reproduction of historically marked vocabulary, both the semantics of the lexical unit and the connotations and associative connections, presented in its meaning, should be processed.

Key words: *historically marked vocabulary, historicisms, archaisms, historical stylization, literary text, translation.*

Постановка проблеми. Теоретики й практики перекладу виокремлюють групу стилістичних архаїзмів (Виноградов, 2006: 139), маючи на увазі слова, що належать до сучасного словникового запасу. «Це загальновідомі слова, що вживаються насамперед у книжній мові, слова, що є синонімами, а точніше, лексичними дублетами інших слів, і сприймаються носіями мови як ті лексичні одиниці, які залишилися від минулих епох, наділені відтінком урочистості, стилістичної піднесеності, «високої тональності» (Виноградов, 2006: 139).

Дослідники перекладу довели, що в мовній палітрі письменників архаїзми багатофункційні. Їх використання залежить від жанру твору й наміру автора. В історичних романах та оповідях архаїзми відтворюють колорит часу й місця. В інших творах вони потрібні для стилістичних цілей: за їхньою допомогою мова може стати урочистою, піднесеною, іронічною, сатиричною. Вони беруть участь у стилізації церковного й офіційно-діло-

вого мовлення різних епох. У них багатий набір стилістичних функцій (Виноградов, 2006: 139).

У межах перекладацької специфіки архаїзмів, що в оригіналі слугують для передання емоційно-експресивних відтінків, у перекладі зазвичай відповідають архаїзми або книжні слова (Виноградов, 2006: 139–140). У сучасній лінгвістиці такі явища набувають нового пояснення.

У разі перекладу архаїзмів та історизмів постають завдання передати мовну й культурну своєрідність часу, віднайти такі слова, які б могли передати безеквівалентні одиниці мовлення, не порушивши водночас цілісності твору, зробити його читабельним для підготовленого й непідготовленого читача, зберігши відчуття часової дистанції, що виражене в контрастності до мови – сучасної та тієї, що близька носієві мови оригіналу.

Аналіз досліджень. Теоретико-методологічною базою є лінгвістичні дослідження історично маркованої лексики, які були закладені працями

теоретиків художнього перекладу В. Виноградова, С. Влахова й С. Флоріна, Р. Зорівчак, В. Коптілова, О. Коваленко, В. Шевчука. Вивченню цієї проблематики присвятили свої роботи Є. Мешалкіна, Н. Рудницька. Науковці визначають принципи стилізації «мови епохи», види/форми відхилення від сучасної літературно-мовної норми.

Мета статті – визначення стратегій відтворення архаїзмів у перекладі історичного роману, а також виявлення та обґрунтування оптимальних перекладацьких рішень, які зумовлюються часовою дистанцією в процесі перекладу роману В. Скотта «Айвенго».

Виклад основного матеріалу. Функція архаїзму у творі – відтворювати мовну картину часу – реалізована в лексичному кванторі. Під лексичним квантором розуміють лексичну одиницю (слово, словосполучення), яка корелює із часовопросторовою віссю мовного континууму. Мовний континуум водночас є величиною сталою, тоді як лексичний квантор – величина змінна (Бялик, 2013).

Серед архаїчних елементів, темпоральний складник яких використовують для надання експресивного забарвлення, можна назвати вигуки, прикметники, іменники й дієслова в діалогічному мовленні. Так виражають емоції негативного чи позитивного спектру в ставленні персонажів один до одного чи до певного явища.

О. Коваленко стверджує: «Архаїзація – це процес розвитку здатності обсолетизованого слова разом із когнітивною інформацією фіксувати й передавати знання про власні мовні якості й насамперед про часову маркованість як елемент попередніх етапів розвитку лексики. Ця здатність закладена в основу використання такого слова в мовленні як характерного експресивно-стилістичного складника» (Коваленко, 2001: 78).

Інформація часового характеру, яку містить архаїчна лексика, порушує перед перекладачем завдання відтворити кореляцію архаїчної семантики разом з її експресивністю. Таке завдання об'єктивоване в перекладі всіх досліджуваних стилістичних різновидів архаїчної лексики. Варто кваліфікувати рівень експресивності художнього архаїзованого прийому й рівень відтворення його експресивності в перекладі, проаналізувавши гіпотетичну лінгвістичну модель «оригінал – переклад такого зразка»: архаїзм – переклад архаїзму, реалізований експресивним елементом, – відтворення нейтральним елементом, наприклад: “*Quotha! – indeed*” (Scott, 1995); *Нічого сказати! – дійсно* (Скотт, 2007).

Така модель слугує ідеальним зразком для відтворення експресивного складника архаїчного

елемента, що водночас вирізняється повною втраченою архаїчного елемента. Постає низка запитань про те, чи існує конфлікт між переданням емоційного компонента й історичної інформації, якою мірою в перекладах можливо поєднати архаїчний компонент лексики та її експресивний складник, що варто передавати насамперед.

Практичні рішення в перекладі елементів з яскраво виявленою експресією можуть бути такими: перекладач орієнтується на збереження архаїчного елемента, акцентує на відтворенні змісту (сучасним відповідником) або все ж таки надає перевагу збереженню емоційного компонента.

У перекладах експресивного елемента помітні експресивно еквівалентні варіанти, експресивно занижені варіанти й експресивне посилення. Зокрема, переклад експресивно забарвленого компонента можна реалізувати, відтворивши його нейтральним часовим еквівалентом в експресивному авторському задумі як у макроконтексті.

Переклад сучасним еквівалентом завжди виявляється в стилістичному заниженні експресії в порівнянні з оригіналом, що невіграшно позначається на сприйнятті такого тексту читачем і потребує додаткових рішень. Випадки ж архаїзації поодинокі. Найяскравіше репрезентують поєднання експресивного забарвлення та архаїчного складника архаїчні вигуки, що так само слугують функціональним засобом експресії. Емоційні звертання з функцією акцентуації на дійових особах твору, пафосні висловлювання – усе це ресурси архаїзації, проблемні для відтворення в перекладі.

Цікаві випадки архаїзації у відтворенні архаїчних вигуків. Більшість архаїчних вигуків англійської мови безеквівалентні в українській мові: “*Marry*”, “*Well-a-day*”, “*Aweel*”, “*Alack*”, “*sdeath*”, “*God-a-mercy*”, “*La*”, “*Via*”, “*Verily*”, “*Avaunt*”, “*Gramercy*”, “*Quotha*”, “*Soh*”, “*Lack-a-day*”, “*blood*”, “*Out on thee*”, “*Egad*”, “*heyday*”, “*Lo*”, проте існують приклади, коли найкраще вдається відтворити вигуки, використавши прямий еквівалент у мові перекладу:

“*Marry and amen, and in a most happy hour!*”, *said the matrial Dunois*” (Scott, 1995). «*Згода й амінь, на добрий час! – вигукнув войовничий Дюнуа*» (Скотт, 2007).

Йдеться про вигуки клерикального походження. За такої архаїзації в перекладі паралельно відбувається посилення емоційного компонента, як і в оригіналі. Це аргумент на користь надання пріоритету архаїчним варіантам у перекладах. Необхідно зауважити, що факт наявності архаїчного еквівалента в мові не завжди регламентує вибір перекладача.

Варто також мати на увазі, що «архаїчні елементи мови – лише один із засобів, до якого вдається перекладач і щодо якого більшої виразності набувають протилежні риси – то запальний, то трагічно суворий, то ліричний пафос, а іноді щирі людські ноти» (Андерс, 1965).

Водночас потенційним вважають прийом осучаснення щодо відтворення експресивного елемента архаїзмів. Для перекладу вигуку часто обирають один із кількох варіантів сучасних відповідників слова, які можуть передавати те чи те його контекстуальне значення.

Відбувається лексична заміна слова сучасним відповідником, якому властива вужча семантика. Як найбільш уживаний прийом перекладу зафіксовано модернізацію в таких прикладах:

“Amen, amen!”, was answered on all sides” (Scott, 1995).

«Гаразд, гаразд, – пролунали з усіх сторін голоси» (Скотт, 2007).

Тут помітне експресивне заниження: втрачене значення архаїчного елемента для мовця. Доцільно порівняти з перекладом, акцентованим на переданні експресивного значення архаїзму:

“Both warriors replied” Amen!” (Scott, 1995).

«Хай буде так! – водночас обидва сказали» (Скотт, 2007).

Тут експресивність оригіналу рівноцінна експресивності перекладу. Такий підхід у перекладі цілком обґрунтований, а прийом переосмислення конкретизує значення фрази, його застосування має логічне пояснення. У такому випадку застосовано прийом переосмислення, внаслідок якого зазнає звуження значення архаїзму в порівнянні з його семантикою в оригіналі в розумінні перекладача.

Цей англійський архаїзм в оригінальному втіленні означав і благословення, і згоду, а в сучасному перекладі це лише згода. Архаїчний складник у перекладі втрачено, але досягнуто кращого передання експресивного складника, що є виграшним і пріоритетним з огляду на можливість варіативності для відтворення структури тексту, а також результатом перекладацького вибору, який сприяє посиленню контрасту.

Конфліктність вибору між переданням експресивного елемента й архаїзацією можна подолати, застосувавши компенсацію відповідником піднесеного стилю, що зберігає експресивний складник оригіналу на рівні речення:

“Gramercy, my lord!”, said Crèvecoeur” (Scott, 1995).

В українському перекладі ефект використання прийому компенсації стосується лише

архаїчного елемента й виявляється дещо послабленим: *«Дякую, государю, – сказав Креквер»* (Скотт, 2007).

Архаїчний складник, як і експресивний компонент, надає забарвлення реченню в цілому або ж слугує засобом створення певного настрою на рівні мікростилістики. Оскільки архаїзм – жанрово-стилістична домінанта історичного роману, то відтворення саме прагматичного архаїчного складника слова й має бути пріоритетним завданням перекладача.

У перекладі англійського архаїзму українським архаїзмом передання емоційного компонента обов'язково відбувається, тому можна говорити про переклад, орієнтований на архаїзацію як на спосіб найвдалішого перекладу за умови, що це не суперечить логічному розгортанню змісту й зрозуміле читачу.

У разі неможливості відтворити безеквівалентну архаїчну лексику першоджерела зазнає актуалізації завдання зберегти експресивний складник, посилений специфікою архаїзмів в оригіналі. Це важливо для перекладу як поетичних, так і прозових творів. У наведених нижче прикладах перекладачам вдалося передати експресивний компонент дуже вдало. Наприклад, передано експресивність архаїчного вигуку роздратування:

“Why, God-a-mercy, I knew what he desired...” (Scott, 1995).

«Так, але що ж це таке? Я справді вгадав твоє бажання...» (Скотт, 2007).

“Lo, he writes again” (Scott, 1995).

«Що таке? Він знову щось пише!» (Скотт, 2007).

Тут заміна розповідного речення на питальне зумовлює посилення експресивного впливу в перекладеному творі в порівнянні з оригіналом.

Зміна комунікативного типу речення – варіант перекладацького прийому, характерного для відтворення експресивних архаїчних елементів. Влучним також є передання експресивної стилістичної функції архаїзму, переосмисленого на рівні фрази: *“Why, lo you there!”*, said the King” (Scott, 1995).

«От тобі маєш! – скрикнув Ричард» (Скотт, 2007).

За певних умов констатовано посилення, а в інших – заниження емотивності. Це залежить від значущості конотацій архаїзму в сприйнятті носія мови, проте завжди у вдалих варіантах перекладу з огляду на відтворення архаїчного складника лексеми помітний ефект контрастування.

Еквівалентний за експресивним рівнем варіант перекладу фіксуємо за умови передання експресивно насиченого архаїзму сучасним відповідником:

“*Lo you, here comes our valiant adversary, the Duke of Austria*” (Scott, 1995).

«*А, ось підходить Леопольд Австрійський*» (Скотт, 2007).

У разі використання прийому цілісного переосмислення можна досягнути ефекту посилення експресивності в перекладі:

“*Lo you! Let me have a blue robe...*” (Scott, 1995).

«*Мерцій давайте синє...*» (Скотт, 2007).

Вигук втрачено, однак збережено експресивність оригіналу в перекладі завдяки використанню наказового способу дієслова й прислівника. Варто зазначити, що таке посилення дещо компенсує відсутність часової ознаки архаїзму. Аналогічним є прийом смислового розвитку, в разі застосування якого емоційний план українського речення уподібнюється до оригіналу.

У перекладах, де помітна втрата часової інформації архаїзму, його експресивний складник можна посилити, наприклад, завдяки прийому експресивної конкретизації чи відтворення на рівні речення. Це дає змогу компенсувати емоційність за відсутності архаїчного відповідника або ж еквівалентно перекласти на рівні фрази.

Передача часового складника архаїзму для прозового твору, що має високу художню якість, постає першорядним завданням. Експресивність вигуків може бути передана через їх відтворення іноземною мовою:

“*Laissez aller!*” (Scott, 1995). У перекладах Ю. Лісняка: “*Laissez aller!*” (Скотт, 2007) тут додано пояснення: «*Уперед*»; у перекладі І. Давиденка: “*Laissez aller*” – «*Пушайте*» (Скотт, 2014).

Архаїчні, наголошено експресивні бойові вигуки можуть потребувати водночас відтворення їхнього історичного значення: “*Beau-seant! Beau-seant! For the Temple, For the Temple!*” (Scott, 1995). «*Босеан, Босеан! За Храм, за Храм!*».

Окрім цього, запропоноване пояснення: “*Beau-seant*” – назва прапора тамплієрів (Скотт, 2014). Аналогічний прийом зафіксовано в Ю. Лісняка: «*Босеан! Босеан! За храм! За Храм!*».

Текст дає пояснення: «*Босеан – назва прапора храмовників: з одного боку білого, а з дру-*

гого – чорного, нібито як натяк, що вони чисті й справедливі з християнами, але чорні й жахливі з недовірками» (Скотт, 2007).

Оперування відомостями про те, що архаїчна лексика є експресивним елементом тексту й необхідно звертати увагу насамперед на відтворення часової ознаки архаїзму як найточнішого засобу передання його експресії, об’єктивує висновок про пріоритетне відтворення архаїчного елемента під час перекладу. Для перекладу архаїзмів важливий принцип варіативності добору засобів перекладу та їх синтез, це дає змогу відтворити всі відтінки, функції, експресивне й смислове наповнення, що утворює архаїчна лексика внаслідок вияву своєї інтертекстуальності.

Висновки. Передача часового складника архаїзму для прозового твору, що має високу художню якість, постає першорядним завданням. Відтворення експресивних одиниць, що формують загальний стиль твору чи мікрожанру (діалогу, опису), – органічна ознака перекладених поетичних і прозових текстів із темпоральною маркованістю. У межах такого підходу варто окреслити алгоритм відтворення архаїчної лексики. За можливості потрібно: 1) віднайти певний архаїчний відповідник у рідній мові, який передавав би всі значення та функції архаїзму мовою перекладу (далі – МП), тобто архаїзувати мову перекладу, що буває складно з огляду на рідковживаність архаїзмів і відсутність рівноцінних еквівалентів у МП; 2) компенсувати архаїчний складник слова на рівні речення чи тексту, проаналізувавши можливість специфіку сприйняття читачем архаїчного елемента; 3) зважено обрати елемент, який передав би експресивну насиченість, можливо, навіть сильніше експресивне забарвлення в порівнянні з оригіналом.

Отже, здатність архаїчної лексики слугувати засобом текстової експресії та вимога першорядності відтворення архаїчного елемента як інструмента передання експресивних смислів у перекладі вмотивовують висновок про пріоритетність відтворення саме часового елемента архаїчної лексики оригіналу в перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерс А. Л. Дистанция времени и перевод. *Мастерство перевода*. 1965. С. 118–131.
2. Бялик В. Д. Лексичний квантор в англomовному публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 ; Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2013. 32 с.
3. Виноградов В. С. Перевод : Общие и лексические вопросы. 3-е изд. М. : КДУ, 2006. 240 с.
4. Коваленко О. В. Жанровый аспект перевода исторических реалий (на материале исторического романа В. Скотта «Айвенго»). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2001. № 5. С. 76–80.
5. Скотт В. Айвенго / пер з англ. І. В. Давиденко. Київ : Країна Мрій, 2014. 400 с.
6. Скотт В. Айвенго / пер з англ. Ю. Я. Лісняка та Г. Г. Лозинської. Київ : Школа, 2007. 494 с.
7. Scott W. Ivanhoe. Ware : Wordsworth Edition Ltd, 1995. 390 p.

REFERENCES

1. Anders A. L. (1965). Distsantsiya vremeni i perevod. [Distance of time and translation]. *Masterstvo perevoda.*, pp. 118–131.
2. Bialyk V. D. (2013). Leksychnyi kvantor v anhlo-movnomu publitsystychnomu dyskursi. [Lexical quantifier in English journalistic discourse]: avtoref. dys. ... doktora filol. nauk 10.02.04 / Kyiv. nats. linhv. un-t. Kyiv, 32 p.
3. Vinogradov V. S. (2006). Perevod : Obschie i leksicheskie voprosyi. [Translation: General and lexical questions]. 3-e izd. Moskva : KDU, 240 p.
4. Kovalenko O. V. (2001). Zhanrovyyi aspekt perevoda istoricheskikh realiy (na materiale istoricheskogo romana V. Skotta "Ayvengo"). [The genre aspect of the translation of historical realities (based on the historical novel by V. Scott "Ivanhoe")]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Filolohichni nauky* Vol. 5. pp. 76–80.
5. Skott V. (2014). Aivenho. [Ivanhoe] / per z anhl. I. Davydenko. Kyiv : Kraina Mrii, 400 s.
6. Skott V. (2007). Aivenho [Ivanhoe] / per z anhl. Yu. Lisniaka ta H. Lozynskoi. Kyiv : Shkola, 494 s.
7. Scott W. (1995). Ivanhoe / W. Scott. Ware : Wordsworth Edition Ltd, 390 p.